

DOI: <https://doi.org/10.30512/kq.2021.16650.3083>

روش این مغازلی در گزارش فضائل اهل بیت (ع) در کتاب المناقب*

حسن اصغرپور^۱

رسول محمدجعفری^۲

چکیده

از ابتدای قرن دوم تا پایان قرن پنجم هجری، بیش از ۲۵۰ کتاب یا رساله درباره فضائل اهل بیت (ع) نگاشته شده است. یکی از مهم‌ترین آثار تألیف‌یافته در این حوزه، «المناقب» این مغازلی (م. ۴۸۳ ق) است. ابوالحسن علی بن محمد جلابی مشهور به ابن مغازلی از عالمان شهر واسط در قرن پنجم هجری به شمار می‌رود. کتاب «المناقب» وی مجموعه حدیثی نسبتاً جامعی در زمینه روایات مناقب و فضائل اهل بیت (ع) به حساب می‌آید. نظر به اهمیت این کتاب، پژوهش حاضر با روش توصیفی - تحلیلی، گزارش این مغازلی از فضائل اهل بیت (ع) را مورد بررسی قرار داده است. پس از بررسی اسناد و محتوای ۴۷۹ روایت (در قالب ۲۵۱ باب)، یافته‌های این پژوهش حکایت از آن داشت که روش ابن مغازلی در گزارش اسناد از سه ویژگی مهم برخوردار بود: ذکر مُسند سلسله روایات کتاب، ذکر طُرُق متعدّد روایات و انعکاس برخی حقایق تاریخ حدیثی در اسناد. در قسمت محتوایی نیز، ابن مغازلی در بخشی از کتاب، به صورت عام - بدون ذکر نام اهل بیت (ع) - مناقب ایشان را گزارش کرده است؛ بخشی دیگر - که بیشتر حجم کتاب را به خود اختصاص داده - به بیان مناقب و فضائل امام علی (ع) اختصاص دارد. فضائل حضرت زهرا (س) و حسنین (ع) نیز به صورت مختصرتر مورد توجه قرار گرفته و از سایر اهل بیت (ع)، تنها در چند روایت، به بیان فضائل امام سجاد (ع)، امام صادق (ع) و حضرت مهدی (ع) پرداخته شده است. واژگان کلیدی: فضائل اهل بیت (ع)، کتاب المناقب، این مغازلی، روش شناسی.

* تاریخ ارسال: ۱۴۰۰/۰۲/۲۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۴/۲۰ (مقاله پژوهشی)

۱. استادیار دانشگاه شاهد (نویسنده مسئول) / h.asgharpour@shahed.ac.ir

۲. دانشیار دانشگاه شاهد / r.mjafari@shahed.ac.ir

۱- مقدمه و طرح مسأله

مناقب‌نگاری یکی از سبک‌های تألیف در حوزه تدوین حدیث به‌شمار می‌رود. نگارندگان کتب مناقب، با انگیزه‌های مختلف در این عرصه گام نهاده‌اند. دفاع از حقوق مسلم اهل بیت (ع)، اظهار ارادت به خاندان وحی، رویارویی با اندیشه‌های نادرست مخالفان، پاسخ‌گویی به شبهات موجود، احساس تکلیف شرعی در بیان حقایق، برخی از انگیزه‌های نگارندگان این دست کتاب‌هاست. این کتاب‌ها گاه به صورت اختصاصی، به بیان مناقب یکی از اهل بیت (ع) و گاه به صورت عمومی به بیان مناقب همه یا چند نفر از اهل بیت (ع) اختصاص دارد. تاریخچه مناقب‌نگاری اهل بیت (ع)، به سده‌های نخستین تاریخ اسلام باز می‌گردد.

صدور احادیث نبوی در منقبت و فضیلت اهل بیت (ع) موجب گردید محبتان و ارادتمندان آنان در کشاکش فراز و نشیب‌های سیاسی و اجتماعی تاریخ اسلام، به نگارش کتاب‌ها و رساله‌هایی در گردآوری و گاه تحلیل آنها همت گمارند. قابل ذکر است که روایات مناقب و فضائل، بخش نسبتاً گسترده‌ای از میراث حدیثی را به خود اختصاص داده‌اند. نخستین نگاشته‌ها در این عرصه به نیمه نخست قرن دوم هجری باز می‌گردد. در قرن‌های بعد حجم نگاشته‌ها رو به فزونی نهاد. از آغاز قرن دوم تا پایان قرن پنجم هجری، بیش از ۲۵۰ عنوان کتاب یا رساله در زمینه مناقب و فضائل اهل بیت (ع) نگاشته شد و تنها در قرن پنجم هجری بیش از ۷۰ کتاب با موضوع مناقب و فضائل اهل بیت (ع) در پهنه جغرافیای جهان اسلام به رشته تحریر درآمد (ر.ک: اصغرپور، ۱۳۸۶ش). از مهم‌ترین آثار نگاشته‌شده در این موضوع، کتاب المناقب این مغازلی (م. ۴۸۳ق) است که پس از نگارش، در ادوار مختلف تاریخی، مورد استقبال و توجه عالمان قرار گرفته است. اهتمام و روی‌آوری عالمان به این اثر نشان‌دهنده جایگاه والای آن بوده و تا حد زیادی، از اعتبار روایات کتاب پرده برمی‌دارد. پژوهش حاضر با روش توصیفی در پی پاسخ به این سؤال است که روش این مغازلی در گزارش فضائل اهل بیت (ع) در کتاب المناقب چگونه است؟

در معرفی کتاب‌های مناقب پژوهش‌هایی چند سامان یافته است؛ بهرامی و نعیم آبادی (۱۳۹۹) در مقاله «مناقب‌نگاری‌های اهل سنت درباره اهل بیت (ع)»: مطالعه موردی دُرر السَّمط فی خبر السَّبَط» بیان داشته‌اند که این اثر - که در فضا و مکانی دور از محیط شیعی نگارش یافته - بیان‌گر اثرگذاری اندیشه اهل بیت (ع) در بین مردمانی است که تحت نفوذ حکومت‌های مخالف و متعصب می‌زیسته‌اند. به علاوه، این اثر در تلطیف و تعدیل دیدگاه اهل سنت متعصب نسبت به اهل بیت (ع) اثربخش بوده است.

حسینی (۱۳۹۵) در پژوهشی تحت عنوان «روش‌شناسی کتاب مناقب آل آبی طالب و آسیب‌شناسی آن در نقل از منابع اهل سنت»، نشان داده است که این شهرآشوب به منابع اهل سنت مکرر مراجعه داشته است و گاه نیز این روایات را به نقد کشانده است، اگرچه این روش عمومیت نیافته و در سراسر کتاب اجرا نشده و لذا ضعف‌هایی متوجه این کتاب است.

آزادی و زمانی (۱۳۹۴) در مقاله «تحلیل روش و آسیب‌های مناقب‌نگاری علمای شافعی درباره امیرالمؤمنین (ع)» بیان داشته‌اند که از قرن سوم تا دوره معاصر، آثار علمای شافعی جزو بیشترین و با ارزش‌ترین مصنفات تدوین‌شده در عرصه مناقب‌نگاری امام علی (ع) است و با روش‌های متنوع در شکل و

محتوای نگارشی، توسط علمای این مذهب به رشته تحریر درآمده‌اند. با توجه به عدم بهره‌گیری مناسب علمای شافعی از مکتب اهل بیت (ع) این آثار دچار آسیب‌هایی از قبیل عدم جامعیت، نقل ناقص و متناقض مناقب شده‌اند.

بر اساس گزارش‌های یادشده و بررسی‌های صورت گرفته، پژوهشی در زمینه روش‌شناسی کتاب المناقب این مغزلی یافت نشد؛ از این رو، تحقیق حاضر برای جبران این کاستی، سامان می‌یابد.

۲- معرفی مؤلف

ابوالحسن علی بن محمد جلابی مشهور به ابن مغزلی از عالمان شهر واسط^۱ در قرن پنجم هجری به شمار می‌رود. از جزئیات دقیق زندگانی وی اطلاع دقیقی در دست نیست. اندک گزارش‌های به دست آمده نشان می‌دهد ابن مغزلی از شخصیت علمی برجسته‌ای برخوردار بوده و نسبت به سماع و فراگیری حدیث علاقه و اشتیاق بسیاری از خود نشان می‌داده است. همچنین در دانش‌های گوناگونی چون: فقه، رجال، تاریخ، حدیث، لغت و ادبیات عرب سرآمد دیار خود و از بزرگان آن دوره بوده است و عده بسیاری نیز از نقاط دور و نزدیک برای فراگیری این دانش‌ها نزد او می‌آمدند. کتاب «ذیل تاریخ واسط» از ابن مغزلی که شرح و حاشیه‌ای بر تاریخ واسط بحشلی است، نشانگر تبحر و چیرگی کامل وی نسبت به تاریخ محل سکونت خود (واسط) است. عده‌ای از عالمان نیز او را عالم و آگاه نسبت به تمام علوم شریعت دانسته‌اند. عبدالکریم سمعانی (م. ۵۶۲ق) در الأنساب (سمعانی، ۱۴۰۸، ج ۲، ص ۱۳۷)، ابن اثیر جزری (م. ۶۳۰ق) در اللباب فی تهذیب الأنساب (ابن اثیر جزری، بی‌تا، ج ۱، ص ۳۱۹)، ذهبی (۷۴۸هـ) در تاریخ الإسلام (ذهبی، ۱۴۰۷، ج ۳۳، ص ۱۱۳)، صفدی (م. ۷۶۴ق) در الوافی بالوفیات (صفدی، ۱۴۲۰، ج ۲۲، ص ۸۵)، ابن نُقْطَه (م. ۶۲۹ق) در تکملة الإكمال (ابن نُقْطَه، ۱۴۰۸، ج ۲، ص ۱۸۹)^۲ شرح حال مختصری از وی بیان کرده‌اند. او در سال ۴۸۳ هجری، پس از گذران بیش از هشتاد سال عمر درگذشت. آیت‌الله مرعشی نجفی (م. ۱۳۶۹ش) رساله‌ای در شرح حال ابن مغزلی نگاشته با نام المیزان القاسط فی ترجمة مؤرخ واسط که در مقدمه کتاب مناقب، در سال ۱۳۹۴ هجری، چاپ شده است (ر.ک: طباطبایی، ۱۴۱۷، ص ۵۸۰).

۱-۲- مذهب مؤلف

در باره مذهب ابن مغزلی اختلاف نظر وجود دارد، هر چند نگاهی به محتوا و نوع روایات کتاب، نسبت وی به تشیع را قوت می‌بخشد، اما به طور دقیق و مطمئن نمی‌توان در این باره اظهار نظر نمود. خمیس الحوزی شاگرد ابن المغزلی، استادش را مالکی مذهب خوانده است (طباطبایی، ۱۴۱۷، ص ۵۷۸). غالب عالمانی که در آثار خود از ابن مغزلی یاد کرده‌اند، مذهب وی را شافعی دانسته‌اند (ابن بطریق، ۱۴۰۷،

۱. شهر واسط، در جنوب بغداد و در میانه دو شهر کوفه و بصره قرار داشت و توسط رود دجله به دو نیمه شرقی و غربی تقسیم می‌شد. این شهر به دستور حجاج در حد فاصل سالهای ۸۴ تا ۸۶ هجری ساخته شد (همدانی، ۱۴۱۶، ص ۲۶۰/حموی، ۱۴۰۰، ج ۵، ص ۳۴۷).

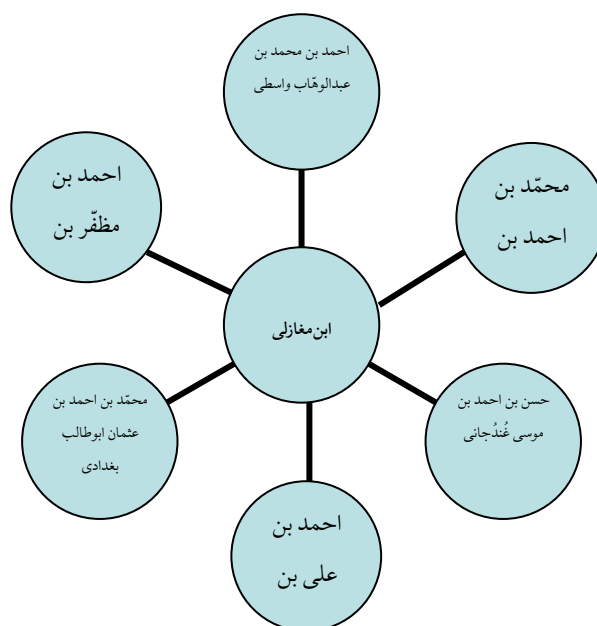
۲. ابن نقطه ابن مغزلی را توثیق نیز کرده است.

ص ۲۷ / ابن طاووس، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۳۷۱). در صورت صحّت انتساب برخی تألیفات به مؤلف^۱، دیدگاه اخیر درست تر به نظر می‌رسد.

۲-۲- مشایخ (اساتید) مؤلف

ابن مغازلی در کتاب خود از ۴۶ تن از مشایخ حدیث، روایت کرده است. بیش از نیمی از روایات کتاب (۵۸/۸ درصد) از طریق چهار تن از مشایخ ابن مغازلی روایت شده است و از این میان، مؤلف حدود یک سوم (۲۷ درصد) روایات کتاب را از احمد بن محمد بن عبد الوهّاب واسطی، نقل کرده و از نیمی دیگر از مشایخ خود (۲۳ نفر)، تنها یک یا دو حدیث روایت نموده است. مشایخی که بیشترین روایات کتاب از آنها نقل شده عبارتند از:

الف) احمد بن محمد بن عبد الوهّاب واسطی؛ ب) محمد بن احمد بن سهل، ابو غالب نحوی واسطی؛ ج) احمد بن مظفر بن احمد العطار ابوالحسن شافعی؛ د) حسن بن احمد بن موسی غنّدجانی؛ هـ) محمد بن احمد بن عثمان ابوطالب بغدادی و) احمد بن علی بن جعفر بن محمد ابوالفرج واسطی

نمودار شماره ۱: مشایخ اصلی (پرتکرار) ابن مغازلی در کتاب المناقب

بسیاری از روایات کتاب بارها و بارها، در بسیاری دیگر از کتب مهم و مشهور مناقب و فضائل پیشینیان و پسینیان از طرق متعدد روایت شده است. محقق طباطبائی، به تأیید ضمنی آسناد روایات کتاب پرداخته و بیشترین راویان کتاب را از رجال شناخته شده و برجسته شهر واسط دانسته است. او همچنین کتاب

۱. برخی با استناد به کتاب «المشبهه فی أسماء الرجال» ذهبی، دو کتاب با نامهای «مناقب الشافعی و مرجّحات مذهبه علی سائر المذاهب» و نیز «القضاء و الشهادات علی مذهب الشافعی» را به ابن مغازلی نسبت داده‌اند؛ در حالی که در کتاب ذهبی، نامی از این اثر به میان نیامده است (برای آگاهی بیشتر ر.ک: ذهبی، ۱۸۹۳، ص ۱۳۱ / حافظیان بابلی، ۱۳۸۰، سراسر اثر).

ابن مغزلی را اثری مشهور و رایج برشمرده که در گردهمایی‌های شهر واسط بر همگان خوانده می‌شد و گروه بسیاری از مردم برای سماع آن حاضر می‌شدند (طباطبایی، ۱۴۱۷، ص ۵۸۰).

۳- آشنایی با کتاب

بر پایه برخی بررسی‌های صورت‌گرفته، برای کتاب مناقب اهل البیت (ع) ابن‌مغزلی، هشت نسخه خطی مختلف در کتابخانه‌های شهرهایی همچون: برلین، صنعا، لکنهو و نیز تهران وجود دارد. (ابن مغزلی، ۱۴۲۷، ص ۲۱، مقدمه محقق کتاب/ حافظیان بابلی، ۱۳۸۰). اثر یادشده، از چهار چاپ مختلف برخوردار است: چاپ نخست از سوی المكتبة الإسلامية تهران در سال ۱۳۹۴ قمری؛ چاپ دوم از سوی مكتبة الحياة بیروت در سال ۱۴۰۰ قمری؛ چاپ سوم توسط دار الأضواء بیروت در سال ۱۴۱۲ قمری و چاپ آخر نیز از سوی مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی در سال ۱۴۲۷ قمری. همه چاپ‌های چهارگانه کتاب، بر اساس تحقیق و مقدمه محمدباقر بهبودی انجام گرفته است. مبنای پژوهش حاضر، آخرین، جدیدترین و کامل‌ترین نسخه کتاب - یعنی نسخه‌ی نشریافته از سوی مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی - بوده است. کتاب یادشده، توسط حجت‌الاسلام سید محمدجواد حسینی مرعشی به زبان فارسی ترجمه و در سال ۱۳۹۷ قمری توسط انتشارات کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی نشر یافته است. برای شناخت افزون‌تر از کتاب ضروری است مباحثی در خصوص زمان نگارش کتاب، ساختار کلی کتاب و تعداد روایات آن، انگیزه تألیف و برخی شاخصه‌های کتاب، مطرح گردد.

۱-۳- زمان نگارش کتاب

کتاب مناقب اهل البیت با توجه به زمان وفات مؤلف (سال ۴۸۳ هجری قمری)، در تقسیم‌بندی چهارگانه‌ای که حدیث‌پژوهان برای ادوار تاریخ تدوین جوامع حدیثی^۱ ترسیم کرده‌اند، در دوره دوم، یعنی دوره متقدمان به رشته تحریر درآمده است. از آنجا که کتاب ابن‌مغزلی منحصراً دربردارنده روایات مناقب اهل بیت (ع) است؛ باید آن را مجموعه حدیثی نسبتاً جامع در زمینه روایات فضائل اهل بیت (ع) به حساب آورد.

با تأملی در دوره زندگانی نگارنده و زمان نگارش کتاب، می‌توان تحلیل نمود که کتاب در دوران اوج رونق و شکوفایی مناقب‌نگاری اهل بیت (ع) به رشته تحریر درآمده است. این اثر، یکی از ۹۳ کتاب یا رساله‌ای است که در سده پنجم هجری، در زمینه مناقب اهل بیت (ع) نوشته شده است (برای آگاهی بیشتر ر.ک: اصغرپور، ۱۳۸۶، صص ۷۵-۱۳۶).

سده پنجم هجری، اوج شکوفایی نگارش‌ها در برخی عرصه‌های علوم اسلامی است. مهم‌ترین آثار در زمینه اعجاز قرآن و نیز کلام، در این سده نگاشته شده‌اند. در عرصه فضائل و مناقب اهل بیت (ع) نیز گسترده‌ترین و مهم‌ترین آثار در این سده به ظهور رسیده‌اند.

۱. چهار دوره یادشده عبارتند از: ۱- دوره اقدمین؛ ۲- دوره متقدمان؛ ۳- دوره متأخران؛ ۴- دوره معاصر (ر.ک: معارف، ۱۳۸۹، فصل سوم).

۲-۳- نگاه‌های به ساختار کلی کتاب و تعداد روایات آن

کتاب مناقب ابن مغزلی از ۴۷۹ روایت تشکیل شده که در قالب ۲۵۱ باب (فصل) جای گرفته است. از تعداد ۲۵۱ باب مذکور، تنها ۱۹۴ باب توسط مؤلف نام‌گذاری شده و ۵۷ باب دیگر آن، با توجه به محتوای روایات، توسط محقق (محمدکاظم محمودی) نام گرفته است. برخی پژوهشگران، تعداد روایات کتاب را ۴۶۷ روایت برشمرده که بیشتر روایات آن از سوی راویان برجسته واسط، و با اسنادی خوب و معتبر، نقل شده است (طباطبایی، ۱۴۱۷، ص ۵۸۰). در شمارش روایات این اثر و محتوا و موضوع آن، اختلاف نظر وجود دارد، به نظر می‌رسد اختلاف‌ها در شمارش روایات کتاب یا از اختلاف نسخ مورد استفاده و یا از اختلاف سلیقه در شماره‌گذاری روایات کتاب نشأت گرفته است. در چنین ابواب و روایات کتاب ترتیب منسجم و هدف‌مندی به چشم نمی‌خورد. مؤلف کتاب خویش را با بیان مناقب و فضائل امام علی (ع) آغاز کرده است، در لابلای سخن از فضائل و مناقب اختصاصی آن حضرت، به صورت پراکنده از مناقب و فضائل حضرت فاطمه (س) و حسنین (ع) نیز سخن گفته است. مؤلف در کتابش، به نزول ۵۱ آیه از ۳۶ سوره قرآن در شأن و منزلت اهل بیت (ع) اشاره کرده و روایاتی در این باره ذکر کرده است. ابن مغزلی در بخش دیگری از اثر خود، تحت عنوان «فضائل فاطمة صلی الله علیها و علی آبیها»، به بیان مناقب اختصاصی حضرت زهرا (س)، پرداخته و در ادامه (تا پایان کتاب) بار دیگر به فضائل امام علی (ع) و اهل بیت (ع) اشاره کرده است.

۳-۳- انگیزه تألیف

ابن مغزلی در بیان انگیزه خود از نگارش این اثر گوید: از آنجا که برترین ذخیره و توشه بندگان چیزی است که نجات روز رستاخیز را در پی داشته باشد و از آنجا که ارتباط قلبی تنگاتنگ با رسول خدا (ص) و خاندان آن حضرت و تمسک به ولایت آنان را راه روشن و استوار و صراط مستقیم می‌دانستم، به میزان معرفت خویش و تا آنجا که توان و طاقتم یاری می‌نمود، به گردآوری فضائل این خاندان پرداختم؛ از آیات نازل شده در شأن ایشان گرفته تا سخنان راهگشای رسول خدا (ص) و معجزات آشکار شده از ایشان که انکار آنها از سوی حقیقت‌جویان و آنان که به درستی فهم و معرفت نامبردارند ناممکن است، هرچند که مناقب و فضائل ایشان در شمار نیاید و پایان نپذیرد. بدین کوشش، در پی نجات [ورستگاری] روزی هستم که دارایی و فرزندان سودی نبخشند، مگر آن کس که با قلبی آکنده از سلم و محبت و ولایت اهل بیت (ع)، به حضور پروردگار رسد. ابن مغزلی در عبارت پایان مقدمه کتاب گوید:

«و چون اعتقاد خالص تو را نسبت به ولایت اهل بیت (ع) دیدم، بر آن شدم که این کتاب را به تو هدیه نموده و در خزانه [کتاب‌های] تو جای دهم تا بدین وسیله به تو تقرّب جویم. از مرحمت و لطف تو انتظار دارم که کتاب را با دیده رضایت توّرق نمایی. خداوند هدایت‌گر و توفیق‌بخش انسان به سوی راستی و درستی است.» (ابن مغزلی، ۱۴۲۷، ص ۵۲).

از عبارت اخیر این احتمال بر می آید که ابن مغالزی کتاب خود را به شخص ناشناسی اهدا کرده باشد، هرچند که محقق کتاب، از این احتمال سخنی به میان نیاورده است! البته شاید مراد مؤلف از این خطاب، به طور عام و هدیه به همه محبان اهل بیت (ع) باشد.

۳-۴- برخی شاخصه‌های کتاب

کتاب مناقب ابن مغالزی، سه ویژگی آشکار و ارزشمند دارد که در ادامه بدان‌ها اشاره می‌شود.

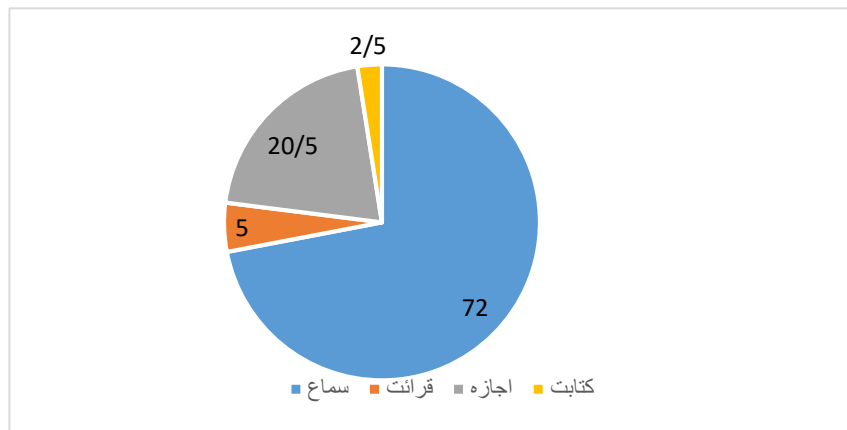
۱-۳-۴- ذکر مُسندِ سلسله سند روایات کتاب

از ویژگی‌های ارزنده کتاب ابن مغالزی، مسند بودن قریب به اتفاق روایات کتاب است. این شاخصه مهم به هر پژوهشگری کمک می‌کند تا از رهگذر مشاهده اسناد، به طرق تحمّل آنها پی برد؛ زیرا طرق هفت‌گانه تحمّل حدیث هر یک از ارزش و اعتبار خاصی برخوردار هستند و از این رو، با آگاهی از آنها، بهتر و دقیق‌تر می‌توان ارزش و اعتبار روایات را ارزیابی کرد. پس از بررسی یکایک اسناد روایات کتاب ابن مغالزی، روشن گردید که مؤلف روایات را از یکی از چهار طریق: سماع، قرائت، اجازه و کتابت از مشایخ خود فراگرفته است. در جدول ذیل به تفصیل فراوانی طرق چهارگانه مذکور گزارش شده است.

ردیف	طریق تحمّل حدیث	عبارت مشیر	فراوانی طریق تحمّل	درصد فراوانی
۱	سماع	أخبرنا / أنبأنا / حدّثنا / حدّثنی	۳۴۵	۷۲٪
۲	قرائت	قراءة علیه	۲۴	۵٪
۳	اجازه	إجازة/ إذناً	۹۸	۲۰/۵٪
۴	کتابت	فیما کتب به إلی	۱۲	۲/۵٪
جمع کل			۴۷۹	۱۰۰٪

طبق این یافته، مؤلف بیش از ۷۰ درصد روایات کتاب را از طریق «سماع» از مشایخ حدیثی خود به دست آورده است و از آنجا که بهترین و مطمئن‌ترین روش فراگیری حدیث، سماع مستقیم آن از راوی (شیخ حدیث) است؛ از این رو، تا حد زیادی می‌توان نسبت به صحت انتساب روایات کتاب به عالمان پیش از ابن مغالزی اطمینان خاطر یافت.^۱

۱. هرچند در یک مورد، مؤلف به خاطر فراموشی سند روایت به مرسل‌آوری آن بسنده کرده (ابن مغالزی، ۱۴۲۷، ص ۴۵۸)، به روشنی پیداست که سند روایت، به تنهایی، ملاکی نهایی و قطعی برای ارزیابی حدیث نیست، افزون بر آنکه ابن مغالزی جزء عالمان متقدم به‌شمار می‌رود و متقدمان برای ارزیابی صحت روایات به شواهد و قرآنی اعتماد داشتند که صدور روایات را برایشان اثبات نماید و صرفاً به سند توجه نداشتند. در پاره‌ای موارد نیز، در سند روایات کتاب تقطیع رخ داده که محقق با مهارت خویش، آن اسناد را مُسند ساخته است. (برای نمونه ر.ک: ابن مغالزی، ۱۴۲۷، صص ۶۱، ۱۶۵ و ۲۴۳)

نمودار فراوانی طرق تحمّل حدیث در کتاب المناقب

۲-۴-۳- ذکر طرق متعدد روایات

از جمله ویژگی‌های برجسته کتاب، فراوانی طرق (آسناد) روایات در ذیل شماری از مناقب اهل بیت(ع) است. این ویژگی افزون بر افزایش ارزش کتاب، تثبیت اعتبار و صحت روایات را نیز در پی خواهد داشت. برای نمونه، ابن مغزلی ۲۴ سند برای «حدیث الطائر» و ۱۲ طریق (سند) مجزاً برای «حدیث الرایة» ذکر کرده است (ر.ک: ابن مغزلی، ۱۴۲۷، صص ۱۱۲ و ۲۲۱-۲۶۰).

۳-۴-۳- انعکاس برخی حقایق تاریخ حدیثی در آسناد روایات

بررسی آسناد روایات کتاب و دقت نظر در گزارش‌های مؤلف، از رخداد پاره‌ای حقایق تاریخی در دوران زندگی ابن مغزلی پرده برمی‌دارد:

۱- در قرن پنجم، سفرهای حدیثی مشایخ و صاحبان کتب و آثار حدیثی با هدف نشر و گسترش روایات، از رونق چشمگیری برخوردار بوده است. ابن مغزلی در ۳۱ سند از آسناد روایات کتاب، به سفر مشایخ حدیثی به شهر واسطِ بغداد (محل سکونت مؤلف) با هدف عرضه و ارائه کتب حدیثی و نقل روایات، سخن به میان آورده است (برای نمونه ر.ک: ابن مغزلی، ۱۴۲۷، ح ۴۴، ۶۰، ۹۰، ۱۲۷، ۲۸۵ و ۴۱۷).

۲- برپایی مجالس اِملاء حدیث توسط مشایخ حدیثی و سماع و قرائت آن از سوی طالبان و جویندگان حدیث، در این دوران رواج داشته است و ابن مغزلی در چند جای اثر خود به این حقیقت اشاره کرده است (برای نمونه ر.ک: ابن مغزلی، ۱۴۲۷، حدیث ۴۰، ۱۲۷، ۱۷۰، ۲۳۸ و ۴۰۲). بنا بر گزارش مؤلف، این مجالس اِملاء غالباً در مسجد جامع شهر واسط برپا بوده است. ابن مغزلی در موارد بسیاری، به سال برپایی مجالس اِملاء و قرائت نیز اشاره کرده است (برای نمونه ر.ک: ابن مغزلی، ۱۴۲۷، حدیث ۵۸، ۲۳۰، ۲۳۱ و ۲۷۰).

۵-۳- اثرگذاری کتاب ابن مغالزی بر آثار پسین

شخصیت علمی برجسته ابن مغالزی سبب شده تا بسیاری از عالمان شیعی و سنی، از کتاب وی در آثار خویش بهره گیرند. گستردگی بهره‌مندی عالمان از این اثر، بی‌تردید نشانگر ارزشمندی کتاب بوده است؛ به گونه‌ای که کتاب در شمار یکی از آثار گران‌سنگ مناقب‌نگاری اهل بیت (ع) جای گرفته است. بی‌شک، هر پژوهشگری پیش از استناد به مطالب و مندرجات یک کتاب، اعتبار و ارزش محتوای آن را به محک می‌گذارد. یکی از مؤلفه‌هایی که در این راستا پژوهشگر را تا حد زیادی به هدف خود (ارزش‌گذاری محتوای یک اثر) نزدیک می‌سازد، سنجش میزان اثرگذاری آن بر آثار پسین است. مناقب ابن مغالزی از این امتیاز برخوردار بوده است و چنان‌که مختصر و فهرست‌وار اشاره خواهد شد اثرگذاری این کتاب در آثار و نگاشته‌های پسین مشهود است، از جمله:

مناقب آل ابی‌طالب (ابن شهرآشوب، ۱۳۷۶)، العمدة^۱ (ابن بطریق حلی، ۱۴۰۷)، خصائص الوحی المبین^۲ (ابن بطریق حلی، ۱۴۱۷)، کتاب الفضائل^۳ (قمی، ۱۳۸۱)، إقبال الأعمال (سیدبن طاووس، ۱۴۱۴)، الطرائف فی معرفة مذاهب الطوائف (سیدبن طاووس، ۱۳۹۹)، سعد السعود (سیدبن طاووس، ۱۴۲۲)، بناء المقالة الفاطمية (ابن طاووس، ۱۴۱۱)، كشف الغمة (إربلی، ۱۴۰۵)، نهج الإیمان (ابن جبر، ۱۴۱۸)، منهاج الكرامة فی معرفة الإمامة (حلی، ۱۳۷۹)، نهج الحق و كشف الصدق (حلی، ۱۴۱۴) و كشف اليقين (حلی، ۱۴۱۱)، ابن‌یونس الصراط المستقیم إلى مستحقى التقديم (ابن‌یونس عاملی، ۱۳۸۴)، إلزام النواصب (ابن‌صلاح بحرانی، ۱۴۲۰)، تأویل الآيات الظاهرة (استرآبادی، ۱۴۰۷)، وصول الأخبار إلى أصول الأخبار (عاملی، ۱۴۰۱)، كتاب الصوارم المهرة (شوشتری، ۱۳۶۷) و إحقاق الحق (شوشتری، بی‌تا)، شرح أصول الكافي (مازندرانی، ۱۴۲۱)، حلیة الأبرار (بحرانی، ۱۴۱۱)، مدينة المعاجز (بحرانی، ۱۴۱۳)، بحار الأنوار (مجلسی، ۱۴۰۳)، ینابیع المودة (قندوزی، ۱۴۱۶)، عبقات الأنوار فی أمانة الأئمة الأطهار (هندی، ۱۴۰۵)، الغدير فی الكتاب والسنة والأدب (امینی، ۱۳۹۷) و المیزان (طباطبایی، محمد حسین، ۱۴۱۷).

۴- محتوای روایات کتاب

این کتاب همچون بسیاری دیگر از کتاب‌های مناقب اهل بیت (ع)، به گزارش صرف روایات اختصاص دارد و نگارنده از هرگونه تحلیل و توضیحی خودداری کرده است. در چینش روایات مناقب، هیچ ترتیب منطقی به چشم نمی‌خورد. ابن مغالزی به فضائل و مناقب همه‌خاندان وحی اشاره نکرده است. از بررسی و دقت نظر در محتوای ۴۷۹ روایت (در قالب ۲۵۱ باب)، روشن شد که بخشی از کتاب، به صورت عمومی، به بیان مناقب اهل بیت (ع)، بدون ذکر نام ایشان، اشاره دارد. بخشی دیگر - که بیشتر حجم کتاب را به خود

۱. ابن‌بطریق، کتاب ابن‌مغالزی را به عنوان ششمین منبع و مصدر از ۷ مصدر اصلی کتاب خود برشمرده و به تصریح خود، تعداد ۲۹۵ روایت از روایات ابن‌مغالزی را در کتاب خویش گرد آورده است.

۲. ابن‌بطریق، در این اثر خود نیز ۴۷ بار از کتاب ابن‌مغالزی بهره‌جسته و آن را یکی از مصادر اصلی کتاب خود معرفی و طرق و اسناد خود به آن را ذکر کرده است.

۳. ابن‌جبرئیل قمی در کتاب خود بارها با عنوان «عن القاضی الکبیر»، از کتاب ابن‌مغالزی روایت کرده است.

اختصاص داده به بیان مناقب و فضائل امام علی(ع) اختصاص دارد. فضائل حضرت زهرا(س) و حسنین(ع) نیز به صورت مختصرتر مورد توجه قرار گرفته و از سایر اهل بیت(ع)، تنها در چند روایت، به بیان فضائل امام سجاد(ع) (ابن مغزلی، ۱۴۲۷، صص ۴۶۴-۴۶۶)، امام صادق(ع) (همان، ۴۶۰-۴۶۱) و حضرت مهدی(ع) (همان، ۴۷۰-۴۷۱) پرداخته شده است.

بخش دیگر کتاب را فضائل برخی وابستگان نزدیک اهل بیت(ع) تشکیل می‌دهد که آن نیز محدود و مختصر است. در ادامه، به فراخور بحث، به عناوین فوق و مطالب مرتبط با هر یک پرداخته خواهد شد. شایان ذکر است ابن مغزلی در گردآوری روایات مناقب اهل بیت(ع) تنها به سخنان معصومان(ع) بسنده نکرده، بلکه گزارش‌های منشور و منظوم صحابیان و دیگر عالمان قرون نخست اسلامی را نیز در این باره گزارش کرده است. برای نمونه، ابن مغزلی سخنان خزیمه بن ثابت انصاری (همان، ص ۴۵۶)، ابن عباس (همان، ص ۴۵۷) و شبلی (همان، صص ۴۵۸-۴۵۹) را در بیان فضائل اهل بیت(ع) گرد آورده است.

۱-۴- مناقب عمومی اهل بیت(ع)

بخشی از روایات مناقب در کتاب ابن مغزلی را مناقب عمومی اهل بیت(ع) تشکیل می‌دهد. مراد از «مناقب عمومی»، اشتراک همه اهل بیت(ع) در یک یا چند فضیلت خاص است. روایات این بخش، خود از حیث محتوا به گونه‌های ذیل قابل تقسیم است:

۱-۱-۴- روایات امامت اهل بیت(ع)

بخشی از روایات مناقب اهل بیت(ع) مرتبط با امامت امت هستند. مهم‌ترین روایات ذکر شده از این دست عبارتند از: «حدیث السفینة» (همان، صص ۲۰۲-۲۰۴) و «حدیث الثقلین» (همان، صص ۳۰۳-۳۰۶). نکته درخور توجه آن است که دو حدیث یادشده، از احادیث شناخته شده و صحیح در منابع حدیثی فریقین به‌شمار می‌روند.^۱

۱. صحت این دست روایات در منابع روایی شیعی، با توجه به کثرت نقل (در جوامع روایی و تفاسیر کهن) و تواتر محتوایی (اجمالی) مسلم است. در این جایگاه برای آگاهی از پراکندگی نقل این روایات در منابع روایی اهل سنت به برخی منابع نقل آنها، به تفکیک، اشاره خواهد شد:

الف) «حدیث السفینة» (ابن قتیبه دینوری، بی‌تا، ص ۲۵۲ و ۱۴۲۴، ج ۱، ص ۳۱۰/طبرانی، ۱۴۱۵، ج ۴، صص ۱۰ و ج ۵، صص ۳۵۵ و ج ۶، ص ۸۵ و بی‌تا، ج ۱، ص ۱۳۹ و ج ۲، ص ۲۲ و ۱۴۰۶، ج ۳، صص ۴۵-۴۶ و ج ۱۲، ص ۲۷/حاکم نیشابوری، بی‌تا، ج ۲، ص ۳۴۳ و ج ۳، ص ۱۵۱). مقریزی در إمتاع الأسماع حدیث سفینه را «صحیح الإسناد» خوانده است (مقریزی، ۱۴۲۰، ج ۱۱، ص ۱۷۸).

ب) «حدیث المباهلة» (جصاص، ۱۴۱۵، ج ۲، صص ۱۸-۱۹/حاکم نیشابوری، ۱۴۰۰، ص ۵۰/ثعلبی، ۱۴۲۲، ج ۳، ص ۸۵/واحدی نیشابوری، ۱۴۱۵، ج ۱، صص ۲۱۴-۲۱۵/سمعانی، ۱۴۱۵، ج ۱، صص ۳۲۷-۳۲۸/فخر رازی، ۱۴۲۰، ج ۸، صص ۸۵-۸۸).

د) «حدیث الغدیر»: با توجه به شهرت افزون‌تر این روایت نسبت به دو روایت پیشین و تواتر قطعی آن بر پایه کثرت نقل آن در منابع روایی فریقین، برای پیشگیری از اطناب، از نقل مصادر نقل آن خودداری می‌شود.

ابن مغزلی فضائل دیگری را برای اهل بیت (ع) برشمرده است، که به نوعی با شایستگی و صلاحیت ایشان برای امامت امت مرتبط هستند؛ از جمله آن‌ها عبارت است از: سفارش پیامبر (ص) به امت درباره پاسداشت حق و شأن اهل بیت (ع)^۱ (ابن مغزلی، ۱۴۲۷، صص ۱۰۳، ۱۵۱ و ۲۰۱)، فضل و برتری اهل بیت (ع) بر سایر مردم (همان، ص ۱۰۴)، پرسش از بندگان در روز حساب درباره محبت به اهل بیت (ع) (همان، ص ۱۹۱ و ۱۹۳)، بهره‌مندی اهل بیت (ع) از حکمت (همان، ص ۳۴۹)، یادکرد اهل بیت (ع) به عنوان امیران و اختیارداران مردم (همان، صص ۴۴۸-۴۴۹)، «حدیث المباهله» (همان، ص ۳۲۹).

۲-۱-۴- روایات صفات اخلاقی اهل بیت (ع)

در روایتی، رسول خدا (ص)، برای اهل بیت (ع) ویژگی‌های اخلاقی برشمرده که دیگران (از گذشتگان و آیندگان) از آن‌ها بی‌بهره‌اند؛ اوصافی چون «الصِّبَاحَةُ»، «الفَصَاحَةُ»، «السَّمَاةُ»، «الشَّجَاعَةُ»، «الحِلْمُ» و «العِلْمُ» (ابن مغزلی، ۱۴۲۷، ص ۳۵۴). هرچند در سیاق روایت نبوی فوق، تصریح به حصر اوصاف فوق در اهل بیت (ع)، دیده می‌شود، اما به نظر می‌رسد که حصر یادشده اضافی باشد نه حقیقی، مگر آنکه منظور حضرتش سرچشمه و گوهر اوصاف فوق باشد که بی‌شک از آن اهل بیت (ع) است، اما چنانچه اوصاف فوق را نسبی و ذات مراتب بدانیم، می‌توان گفت: اعلی مراتب فضائل یادشده از آن اهل بیت (ع) است و در مراتب بعدی، اولیاء و رشدیافته‌گان مکتب ایشان از آنها بهره‌مندند.

۳-۱-۴- روایات نزول آیات قرآن در شأن اهل بیت (ع)

نزول آیه یا آیاتی از قرآن در شأن اهل بیت (ع) از مسلمات مذهب شیعه به شمار می‌رود و از آنجا که بر پایه روایات اهل بیت (ع)، یک چهارم قرآن در شأن ایشان نازل شده است^۲، طبیعی است که در لابه‌لای کتب مناقب بدین حقیقت نیز پرداخته شده باشد. ابن مغزلی در کتاب خویش، به صورت پراکنده، به نزول شش آیه قرآن در شأن اهل بیت (ع) اشاره کرده است، آیاتی چون: «أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ» (نساء: ۵۴) (ابن مغزلی، ۱۴۲۷، ص ۳۳۳)، «آیة تطهیر» (الاحزاب/ ۳۳) (همان، صص ۳۶۰-۳۶۶ و ۴۴۸-۴۴۹)، «وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا» (الشوری/ ۲۳) (همان، ص ۳۷۷)، «وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى» (الضحی/ ۵) (همان، ص ۳۷۷)، «كَمْشَكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ...» (النور/ ۳۵) (همان، ص ۳۷۷-۳۷۸).

۱. در این دست روایات، گاه به صورت عام، به پاسداری حقوق اهل بیت (ع) توصیه شده و گاه با ذکر مورد خیرخواهی یا خیررسانی برای اهل بیت (ع).

۲. «عَنْ أَبِي بصيرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: نَزَلَ الْقُرْآنُ أَرْبَعَةَ أَرْبَاعٍ رُبُعٌ فِيْنَا وَ رُبُعٌ فِي عَدُوْنَا وَ رُبُعٌ سُنَنٌ وَ أَمْثَالٌ وَ رُبُعٌ فَرَائِضٌ وَ أَحْكَامٌ» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۶۲۸/عیاشی، بی تا، ج ۱، ص ۹). یعقوبی این روایت را از امام علی (ع) نقل کرده (یعقوبی، ۱۳۴۷، ج ۲، ص ۱۳۶) و ابن مغزلی این روایت را از زبان رسول خدا (ص) نقل کرده است (ابن مغزلی، ۱۴۲۷، ص ۳۸۹).

۴-۱-۴- روایات پیامد دشمنی با اهل بیت (ع)

ابن مغزلی در کتاب خویش، در کنار روایات بسیار فراخواننده به دوستی و پیوند با خاندان وحی، روایاتی را ذکر کرده که به پیامدهای ناگوار دشمنی با اهل بیت (ع) و دسیسه‌چینی علیه ایشان اشاره دارد. جای‌گیری در پست‌ترین مراتب جهنم همچون منافقان (ابن مغزلی، ۱۴۲۷، صص ۱۳۱ و ۲۰۷)، ابتلا به عذاب شدید الهی (همان، ص ۱۰۴ و ۳۵۲) از جمله این پیامدهاست.

۴-۲- مناقب اختصاصی امام علی (ع)

ابن مغزلی، مناقب و فضائل امام علی (ع) را بیش از دیگر اهل بیت (ع) در کتاب خویش فراهم آورده است. نظر به گستردگی و پراکندگی فضائل آن حضرت در این کتاب، پس از جداسازی و دسته‌بندی روایات می‌توان گفت که ابن مغزلی پاره‌ای روایات کتاب را به بیان ویژگی‌های فضیلت‌گونه امام علی (ع) در زمینه مکان تولد (همان، صص ۵۴-۵۵)، نسب (همان، ص ۵۳)، ازدواج با دختر رسول خدا (ص) (همان، صص ۱۶۹-۱۷۰)، تداوم نسل نبوی (ص) با آن حضرت (همان، صص ۱۱۱-۱۱۲ و ۳۰۸) و... اختصاص داده است. بخش دیگر روایات مربوط به امام علی (ع)، به ذکر فضائل گوناگون آن حضرت اشاره دارد که با توجه به تنوع و گستردگی در عناوینی مجزاً بدان پرداخته خواهد شد.

۴-۲-۱- روایات کنیه‌ها و القاب اعطایی رسول خدا (ص) به امام علی (ع)

بخشی از فضائل امام علی (ع) را کنیه‌ها و القاب اعطایی رسول خدا (ص) به حضرت تشکیل می‌دهند؛ کنیه‌هایی چون: «ابوتراب» (همان، صص ۵۶ و ۵۹-۵۸)، «ابوالیقظان» (همان، ص ۵۷) و القابی مانند: «سید المسلمین»، «امام المتقین»، «قائد الغر المحجلین»، «یعیسوب المؤمنین»، «قسیم الثار»، «سید العرب»، «امام المسلمین» و «سید المتقین» (همان، صص ۱۳۰، ۱۳۳، ۱۷۳-۱۷۵، ۲۸۶-۲۸۹ و ۳۱۴-۳۱۵). کنیه‌ها و القاب افراد معمولاً با در نظر داشتن ویژگی‌های شخصیتی، جایگاه‌های اجتماعی و رفتارهایشان بدان‌ها تعلق می‌گیرد. با اندکی تأمل در این کنیه‌ها و القاب، روشن می‌شود که این نام‌گذاری‌ها صرفاً، از سر احساسات و بدون هیچ هدفی صورت نگرفته است، بلکه پشتوانه‌ای هدایتی در پس آن‌ها نهفته است و هریک از این نام‌گذاری‌ها به مثابه نشانه‌ای، مردم را به هدایت فرا می‌خواند.

۴-۲-۲- روایات همسان‌آوری و پیوند فضائل امام علی (ع) با رسول خدا (ص)

بخش دیگری از فضائل امام علی (ع) در کتاب ابن مغزلی، از روایاتی برمی‌آید که در آنها، رسول خدا (ص) در زمینه‌هایی خاص، میان خویش و امام علی (ع) همسان‌سازی نموده و به دیگر سخن مردمان را به پاسداشت شأن و جایگاه آن امام همچون خود، فراخوانده است. در ادامه به صورت گذرا به پاره‌ای از این نوع روایات اشاره می‌شود:

۱- «یا علی! سلّمک سلّمی، حُرّبک حُرّبی، مَنْ آذی عَلِیّاً فَقَدْ آذانی» (همان، صص ۱۱۴، ۱۴۴ و

۱۵۹-۱۶۱):

۲- «علیّی منّی مثل رأسی من بدنی» (همان، صص ۱۶۲-۱۶۳ و ۲۹۳-۲۹۹):

۳- «یا علی! مَنْ أَحَبَّكَ فَقَدْ أَحَبَّنِي وَحَبِيبِي حَبِيبُ اللَّهِ تَعَالَى وَعَدُوُّكَ عَدُوِّي وَ... وَيَلِّ لِمَنْ أَبْغَضَكَ مِنْ بَعْدِي» (همان، صص ۱۷۳ و ۱۷۹)؛

۴- «إِنَّ كَفِّي وَكَفَّ عَلِيٌّ فِي الْعَدْلِ سِوَاءً» (همان، ص ۲۰۰)؛

۵- «یا علی! مَا دَعَوْتُ لِنَفْسِي بِشَيْءٍ إِلَّا دَعَوْتُ لَكَ بِمِثْلِهِ» (همان، ص ۲۰۵)؛

۶- «مَنْ فَارَقَ عَلِيًّا فَقَدْ فَارَقَنِي» (همان، ص ۳۱۰)؛

۷- «هَذَا وَلِيِّي وَأَنَا وَلِيُّهُ سَأَلْتُ مَنْ سَأَلْتُ وَعَادَيْتُ مَنْ عَادَيْتُ» (همان، ص ۳۴۳)؛

۸- «أَنَا وَعَلِيٌّ مِنْ شَجَرَةٍ وَاحِدَةٍ وَالنَّاسُ مِنْ أَشْجَارٍ شَتَّى» (همان، ص ۴۷۵).

این‌گونه همسان‌سازی‌ها در مناقب، افزون بر تبیین جلالت و عظمت امام علی (ع)، به روشنی، بر یکپارچگی هدف، راه و منش آن حضرت با رسول خدا (ص) گواهی می‌دهد. در این مقام لازم است به دو نکته اشاره گردد؛ نخست آنکه، در برخی روایات کتاب ابن مغالزی، رسول خدا (ص) در قالب توصیه و گاه دستور مستقیم، مردم را به زنده نگاه‌داشتن یاد و نام امام علی (ع)، پشتیبانی و تصدیق آن حضرت و خیراندیشی نسبت به وی فراخوانده‌اند (همان، صص ۲۸۵، ۳۰۰-۳۰۱ و ۳۱۳) یا در پاره‌ای موارد، هشدارگونه، مردم را از پندار یا رفتاری ناپسندی چون سب و دشنام نسبت به آن حضرت بازداشته‌اند (همان، ص ۲۹۷) و در روایتی، رسول خدا (ص) در قالب حدیثی قدسی، ضمن بیان منقبت و فضیلت امام علی (ع) به جایگاه الهی او در راستای هدایت مردم جامعه اشاره کرده است^۲ (همان، ص ۱۰۸).

۳-۲-۴- روایات پیامدهای کینه‌ورزی و ستیزه‌جویی با امام علی (ع)

بخش دیگری از روایات مرتبط با فضائل و مناقب امام علی (ع)، به بیان پیامدهای ناخوشایند دشمنی با آن حضرت و تبرّی از ولایت او از جانب رسول خدا (ص) اختصاص دارد. در این روایات، پیامدهای ناگوار این دست پندارها و رفتارها به دو بخش دنیوی و اخروی قابل تقسیم است؛ در بخش پیامدهای دنیوی می‌توان به دوری از رحمت الهی (همان، صص ۲۱۱ و ۴۴۸) و گرفتاری به بلاهای یهود و نصاری (همان: ۲۱۰) اشاره کرد. برخی پیامدهای اخروی برشمرده شده برای این‌گونه پندارها و رفتارها نیز عبارتند از: مردن به دین یهود یا نصارا (همان، صص ۱۱۲-۱۱۴، ۱۹۳ و ۳۱۰)، ممانعت از ورود به حوض [کوثر] (همان، ص ۳۰۸) و عقاب به واسطه ستیز با رسول خدا (ص) (همان، ص ۴۴۸).

۱. مسأله سب و دشنام امام علی (ع) از دستورهای حکومتی معاویه به مردمان تحت حکومتش بود. امام علی (ع) در فرازی از کلام گهربار خویش، برای حفظ جان طرفدارانش آنان را از سب خویش باز نمی‌دارد، بلکه بدان‌ها می‌گوید: از من کناره‌گیرید؛ زیرا من بر فطرت پاک الهی زاده شده و رفتار می‌کنم و در ایمان به رسول الهی و هجرت به سوی حق، پیشگامم (رک: سیدرضی، ۱۴۱۴، ص ۹۲/حمیری، ۱۴۱۳، ص ۱۱۲/کلینی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۲۱۹). ابن مغالزی به گزارش‌هایی اشاره نموده که بر پایه آنها، برخی از محبّان و ارادتمندان اهل بیت (ع) از فرمان خلفای اموی در دشنام‌دادن به امام علی (ع) خودداری کرده‌اند (ابن مغالزی، ۱۴۲۷، صص ۴۵۳-۴۵۵).

۲. «أَبُو بَرَّةَ عَنِ النَّبِيِّ (ص): إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى عَهْدَ إِلَيَّ فِي عَلِيٍّ عَهْدًا فَقُلْتُ: يَا رَبِّ بَيِّنْهُ لِي! فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: إِسْمَعْ! قَالَ: سَمِعْتُ، قَالَ: إِنَّ عَلِيًّا رَايَةَ الْهُدَى وَ إِمَامُ أَوْلِيَانِي وَ نُورٌ مِنْ أَطَاعَنِي وَ هُوَ الْكَلِمَةُ الَّتِي أَلَزَمْتُهَا الْمُتَّقِينَ فَمَنْ أَحَبَّهُ أَحَبَّنِي وَ مَنْ أَطَاعَهُ أَطَاعَنِي....»

۴-۲-۴- روایات فضائل امام علی (ع)

بخش دیگری از فضائل (مناقب) اختصاصی امام علی (ع) را احادیثی تشکیل داده‌اند که در منابع شیعی و سنی نام‌هایی ویژه و مشهور یافته‌اند و ابن مغزلی نیز از این روایات با نام خاصشان یاد کرده است. بر اساس گردآوری انجام گرفته در این نوشتار، شمار این روایات به ۱۷ حدیث می‌رسد و عبارتند از: حدیث الولاية (همان، صص ۶۸-۸۴)، حدیث المُنَاشِدَة (همان، صص ۷۹ و ۱۸۱-۱۹۰)، حدیث المنزلَة (همان، صص ۸۴-۹۸، ۳۰۷ و ۳۲۲)، حدیث المُوَآخَاة (همان، صص ۹۸-۱۰۲)، حدیث اللواء (همان، صص ۱۰۵-۱۰۶)، حدیث خَصْفُ النَّعْلِ (همان، ص ۱۱۶)، حدیث رَدِّ الشَّمْسِ (همان، صص ۱۶۶-۱۶۹)، حدیث السَّطَل (همان، صص ۱۶۵-۱۶۶)، حدیث النَّجْوَى (همان، صص ۱۹۵-۱۹۸)، حدیث الطَّائِرِ (همان، صص ۲۲۱-۲۴۸)، حدیث الرَّایَة^۲ (همان، صص ۱۱۲ و ۲۴۸-۲۶۰)، حدیث اللوزَة (همان، ص ۲۷۴)، حدیث القَضِيب (همان، صص ۲۸۹-۲۹۱)، حدیث البساط^۳ (همان، صص ۳۰۱-۳۰۲)، [حدیث المعیة] (همراهی دو سویه امام علی (ع) با حق (همان، ص ۳۱۳)، حدیث سدِّ الأبواب (همان، صص ۳۲۱-۳۲۷) و حدیث الدِّینار (همان، صص ۴۲۹-۴۳۱).

بخش دیگری از روایات مربوط به فضائل امام علی (ع) به برشماری فضائل و مناقب آن حضرت در زمینه‌های گوناگون اخلاقی، علمی و معرفتی و هدایتی و نیز پیکار با باطل اختصاص دارد، فضائل و مناقبی چون: علم و حکمت سرشار و پایان‌ناپذیر (همان، صص ۱۱۲، ۱۵۲-۱۵۸ و ۱۷۱)، آگاهی کامل از دانش فهم قرآن (همان، صص ۳۰ و ۱۳۹)، گنجینه‌داری اسرار نبوی (ص) (همان، ۱۴۲)، همیاری و همراهی رسول خدا (ص) در پیکار با بت‌پرستی (همان، صص ۲۷۵-۲۷۶)، رهبری و سرپرستی مؤمنان پس از رسول خدا (ص) (همان، صص ۲۹۶ و ۲۹۹)، پیکار برای تأویل قرآن (همان، ص ۳۵۸)، اختصاص برترین جایگاه‌های قرآن به آن حضرت (همان، ص ۳۸۹)، بهره‌مندی از تعالیم و حیانی (همان، ص ۳۲۰)، ابلیس ستیزی (همان، صص ۳۵۹-۳۶۰) و بسیاری دیگر از فضائل (مناقب) دنیوی و اخروی که در سرتاسر کتاب ابن مغزلی پراکنده‌اند و به دلیل طولانی نشدن مقاله، از گزارش آنها صرف‌نظر می‌شود.

۴-۲-۵- روایات نزول آیات در شأن امام علی (ع)

یکی از حوزه‌های مناقب و فضائل امام علی (ع) که به صورت گسترده در این اثر مورد توجه قرار گرفته، نزول آیاتی از قرآن در شأن آن حضرت و نیز آیاتی در بیان مثالب دشمنان ایشان است. مؤلف به صورت پراکنده به ۲۳ آیه قرآن که در شأن امام علی (ع) یا مثالب دشمنان وی فرود آمده، اشاره کرده است. در ادامه به پاره‌ای از این آیات اشاره خواهد شد: «لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكَرَةً وَتَعِيبًا أُنْذِرُكُمْ بِهَا» (الحاقه/ ۱۲) (ابن مغزلی، ۱۴۲۷، صص ۳۳۲ و ۳۷۹-۳۸۰)، «[وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ] وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ» (التحریم/ ۴) (ابن مغزلی، ۱۴۲۷، ص ۳۳۵)، «وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ» (الزمر/ ۳۳)

۱. ابن مغزلی، ۲۴ طریق (سند) برای این حدیث ذکر کرده است.

۲. ابن مغزلی، ۱۲ طریق (سند) برای این حدیث ذکر کرده است.

۳. ماجرای سفر به سرزمین اصحاب کهف و....

۴. بخش اول آیه، درباره پیامبر (ص) و بخش دوم درباره امام علی (ع) است.

(ابن مغزلی، ۱۴۲۷، ص ۳۳۶)، «أَمَّنْ كَانَ عَلَى بَيْتَةِ مَنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ» (هود/ ۱۷) (ابن مغزلی، ۱۴۲۷، صص ۳۳۷-۳۳۸)، «الَّذِينَ يُتَّفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً» (البقره/ ۲۷۴) (ابن مغزلی، ۱۴۲۷، ص ۳۴۵). همچنين آیاتی مانند: «وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ» (محمّد/ ۳۰) (ابن مغزلی، ۱۴۲۷، ص ۳۷۵) و «هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ» (الحج/ ۱۹) (ابن مغزلی، ۱۴۲۷، ص ۳۳۰)^۲ درباره دشمنان آن حضرت نازل شده است.

۶-۲-۴- حقایق مسلم تاریخی، مؤید مناقب امام علی (ع)

در لابه لای مناقب و فضائل برشمرده شده برای امام علی (ع) در کتاب ابن مغزلی، دو گونه روایات و گزارش های تاریخی به چشم می خورد؛ نخست آن دسته رخدادهای تاریخی که گواهی روشن در اثبات فضائل یادشده برای امام علی (ع) به شمار می رود و گزارش آنها را باید به مثابه بیان فضائل آن حضرت دانست، رخدادهای و حقایقی همچون: پیش گامی امام علی (ع) در گرویدن به اسلام (همان، صص ۶۳-۶۸)، شجاعت (همان، ص ۴۵۷) و جنگ آوری امام (ع) در پیکار با دشمنان^۳ (همان، صص ۱۳۶-۱۳۷، ۱۴۰، ۱۶۹-۱۷۰، ۳۰۷ و ۳۲۷)، قدمت هجرت امام علی (ع)^۴ (همان، ص ۳۴).

دسته دیگری از اخبار تاریخی وجود دارد که مؤلف افزون بر استفاده مستقیم از سخنان و یا رفتار امام علی (ع) در یک رخداد تاریخی برای اثبات منقبت آن حضرت، ماهرانه می کوشد تا از این گزارش ها در راستای تبیین درست شرایط فرهنگی، اجتماعی و سیاسی روزگار امام علی (ع) بهره گیری گیرد تا ارزش و اهمیت مناقب یادشده، روشن تر گردد. پاره ای از این گزارش ها عبارتند از: مدت عمر آن حضرت و میزان خلافت شان (همان، صص ۵۹-۶۲)، پیکار با قاسطین و اشاره به جزئیات رویارویی امام (ع) با مارقین (همان، صص ۱۲۳-۱۲۵ و ۴۸۰-۴۸۹) و پیش گویی هایی از رسول خدا (ص) در این باره (همان، صص ۱۱۵-۱۲۵).

۳-۴- مناقب اختصاصی حضرت زهرا (س)

پس از امام علی (ع)، روایات پراکنده مربوط به مناقب حضرت زهرا (س) حجم نسبتاً درخور توجهی از کتاب ابن مغزلی را به خود اختصاص داده است. مؤلف پس از اشاره به روایاتی در زمینه پاره ای اطلاعات تاریخی در موضوعات نسب، کنیه، ازدواج آن حضرت با امام علی (ع) و میزان مهریه ایشان (همان، صص ۴۰۵-۴۱۴)، به صورت پراکنده در جای جای کتابش، فضائلی را برای آن حضرت برشمرده است؛ فضائلی چون: وجه تسمیه آن حضرت به «فاطمه» (همان، ص ۱۲۹)، بیاناتی از رسول خدا (ص) در بزرگداشت ایشان (همان، ص ۳۴۸)، برابری غضب آن حضرت با غضب خداوند و غضب رسول خدا (ص)

۱. بخش اول آیه، درباره پیامبر (ص) و بخش دوم درباره حضرت علی (ع) است.

۲. درباره عبیده، حمزه و علی (ع) و عتبه و شیبیه و ولید است.

۳. در برخی از این روایات به حضور امام علی (ع) در جبهه های پیکار با مشرکان در سنین جوانی نیز اشاره شده است (برای نمونه ر.ک: ابن مغزلی، ۱۴۲۷، ص ۴۲۹).

۴. امام علی (ع)، خود، به این منقبت خویش اشاره فرموده اند: (نهج البلاغه، خطبه ۵۷).

(همان، صص ۴۱۵-۴۱۷)، پاکدامنی حضرت فاطمه (س) (همان، صص ۴۱۸)، فاطمه (س) یکی از چهار زن برتر بهشتی (همان، صص ۴۲۵) و فرشته‌ای در صورت انسانی (همان، صص ۴۲۳ و ۴۳۳)، نزول آیاتی از قرآن در شأن آن حضرت، مانند: نزول آیه ۸ سوره انسان (همان، صص ۳۳۹-۳۴۰)، آیه ۲۳ سوره شوری (همان، صص ۳۶۸)، آیه ۳۵ سوره نور (همان، صص ۳۷۷-۳۷۸)، آیات ۱۹ تا ۲۲ سوره رحمان (همان، صص ۴۰۴-۴۰۵)، برخورداری از شأن و جایگاه ویژه در سرای واپسین (همان، صص ۴۷۸)، سروری زنان جهان (همان، صص ۴۷۳-۴۷۴) و

۴-۴- فضائل حسنین (ع) و دیگر امامان معصوم (ع)

ابن مغازلی در کتاب خویش، فضائلی برای حسنین (ع) نیز برشمرده است. در این میان، روایات مربوط به فضائل امام حسین (ع) از تنوع و فراوانی بیشتری برخوردار است. سوگ شهادت آن حضرت و جنایت یزیدیان علیه او از نگاه مؤلف پنهان نمانده است؛ از این رو، پاره‌ای از روایات کتاب به پیش‌گویی رسول خدا (ص) (همان، صص ۱۴۹ و ۴۷۲) و جبرئیل (ع) (همان، صص ۱۵۰) از رخداد کربلا، یادکرد پیامد شوم قاتلان امام حسین (ع) در روایات اهل بیت (ع) (همان، صص ۱۳۱، ۱۳۴، ۱۵۱ و ۴۸۰)، محرومیت قاتلان امام حسین (ع) از شفاعت پیامبر (ص) (همان، صص ۴۶۰-۴۶۱)، اخباری از پیکار روز عاشورا، ثواب زیارت بارگاه امام حسین (ع) (همان، صص ۴۷۱)، دادخواهی حضرت زهرا (س) از محکمه عدل الهی درباره قاتل فرزندش (همان، صص ۴۷۱) اختصاص یافته است.

۴-۵- مناقب برخی وابستگان اهل بیت (ع)

آخرین گروهی که در کتاب ابن مغازلی برای اهل بیت (ع) فضائل و مناقبی برشمرده شده است، گروهی از وابستگان نسبی و سببی آن بزرگان هستند. وابستگان یاد شده عبارتند از: ابوطالب (ع) که به حمایت او از دین رسول خدا (ص) و میانجی‌گری او در ازدواج حضرت با خدیجه (س) اشاره شده است (همان، صص ۳۹۴). خدیجه (س) که از پیش‌گامی آن بانوی فداکار در اسلام‌آوری (همان، صص ۳۹۵-۳۹۶) و ماجرای ازدواج حضرتش با رسول خدا (ص) سخن به میان آمده است (همان، صص ۳۹۰-۳۹۴ و ۳۹۶) و رسول خدا (ص) و جبرئیل (ع)، برخورداری از نعمت‌های گوارای بهشتی را به ایشان بشارت داده‌اند (همان، صص ۳۹۷-۴۰۳). فاطمه بنت اسد (س)، مادر امام علی (ع) که از نیکی‌های او به رسول خدا (ص) در دوران کودکی پیامبر (ص) و محبت رسول خدا (ص) به آن بانو و تلاش در جهت جبران الطاف او، سخن به میان آمده است (همان، صص ۱۴۷-۱۴۸).

۱. فضائلی چون: پیش‌بینی سیادت امام حسن (ع) از سوی رسول خدا (ص) و برپایی صلح (امنیت) میان دو گروه مسلمانان به دست آن حضرت (ابن مغازلی، ۱۴۲۷، صص ۴۳۵)؛ علاقه و محبت فراوان پیامبر (ص) به حسنین (ع) (همان، صص ۴۳۶-۴۴۳)؛ اشاره رسول خدا (ص) به هم‌نامی حسنین (ع) با دو فرزند هارون (ع)، شیر و شبیر (همان، صص ۴۴۴)؛ عقیقه کردن رسول خدا (ص) برای حسنین (ع) (همان، صص ۱۴۵) و اذان گفتن رسول خدا (ص) در گوش حسنین (ع) (همان، صص ۱۴۶).

نتیجه‌گیری

نتایج ذیل از پژوهش حاضر بدست آمد:

- ۱- برخی کتاب مناقب ابن مغالزی را «مناقب علی بن ابی طالب (ع)» نام نهاده‌اند، درحالی‌که با توجه به محتوای کتاب، این نام‌گذاری نادرست به نظر می‌رسد؛ زیرا کتاب آمیزه‌ای از مناقب و فضائل اهل بیت (ع) است. هرچند با توجه به کثرت و غلبه فضائل امیرالمؤمنین علی (ع)، می‌توان احتمال نام‌گذاری کتاب بدین نام را از باب تغلیب پذیرفت.
- ۲- اثرگذاری گسترده این کتاب در آثار علمی پس از خویش، از اهمیت و اعتبار کتاب و برجستگی علمی مؤلف آن پرده برمی‌دارد.
- ۳- هرچند در نگاه نخست، ترتیبی منطقی در فصول و ابواب کتاب به چشم نمی‌خورد و کتاب از شروح و حواشی مؤلف خالی است، اما دقت نظر در تنوع معنادار روایات منقول در آن، چنین می‌نماید که نویسنده در گزینش و درج روایات در اثر خویش، نظام و هدفی را در ذهن داشته است. کوشش مؤلف در گزینش و طرح روایات در کتاب پیرو هدفی است که در مقدمه، بدان اشاره نموده و آن، ایجاد زمینه برقراری ارتباط قلبی تنگاتنگ با رسول خدا (ص) و خاندان آن حضرت و تمسک به ولایت ایشان است.
- ۴- اسناد روایات این اثر از سه ویژگی مهم برخوردار بود: ذکر مسند سلسله روایات کتاب، ذکر طرق متعدد روایات و انعکاس برخی حقایق تاریخ حدیثی در اسناد.
- ۵- از بررسی و دقت نظر در محتوای ۴۷۹ روایت (در قالب ۲۵۱ باب)، روشن شد که بخشی از کتاب، به صورت عمومی، به بیان مناقب اهل بیت (ع)، بدون ذکر نام ایشان، اشاره دارد. بخشی دیگر - که بیشتر حجم کتاب را به خود اختصاص داده - به بیان مناقب و فضائل امام علی (ع) اختصاص دارد. فضائل حضرت زهرا (س) و حسنین (ع) نیز به صورت مختصرتر مورد توجه قرار گرفته و از سایر اهل بیت (ع)، تنها در چند روایت، به بیان فضائل امام سجاد (ع)، امام صادق (ع) و حضرت مهدی (ع) پرداخته شده است.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم.

- نهج البلاغه؛ تدوین: سید رضی، ابوالحسن محمد بن حسین، به سید علی نقی فیض الإسلام، قم: هجرت، ۱۴۱۴ ق.
۱. آزادی، علیرضا؛ زمانی، محمدحسن؛ «تحلیل روش و آسیب‌های مناقب‌نگاری علمای شافعی درباره امیرالمؤمنین (ع)»؛ حدیث و اندیشه، شماره ۱۹، صص ۲۹۵-۳۹۴ ش.
 ۲. ابن اثیر جزری، عزالدین علی بن محمد؛ اللباب فی تهذیب الأنساب؛ به کوشش: إحسان عباس، بیروت: دار صادر، ۱۴۱۴ ق.
 ۳. ابن بطریق حلّی، یحیی بن الحسن؛ خصائص الوحی المبین؛ به کوشش: مالک محمودی، قم: دارالقرآن، ۱۴۱۷ ق.
 ۴. _____؛ عمدة عیون صحاح الأخبار فی مناقب إمام الأبرار؛ قم: مؤسسة النشر الإسلامی، ۱۴۰۷ ق.
 ۵. ابن جبر، زین‌الدین علی بن یوسف؛ نهج الإیمان؛ به کوشش: احمد حسینی، مشهد: مجتمع امام هادی (ع)، ۱۴۱۸ ق.
 ۶. ابن شهر آشوب، محمد بن علی السروی؛ مناقب آل أبی طالب؛ به کوشش: گروهی از محققان، نجف: المكتبة الحیدریة، ۱۳۷۶ ق.
 ۷. ابن صلاح بحرانی، مفلح بن حسین بن راشد؛ إلزام النواصب بإمامة علی بن أبی طالب علیه السلام؛ به کوشش: عبدالرضا نجفی، قم: مولود کعبه، ۱۴۲۰ ق.
 ۸. ابن طاووس، جمال‌الدین احمد بن موسی؛ بناء المقالة الفاطمية فی تقض الرسالة العثمانية؛ به کوشش: سید علی عدنانی، قم: مؤسسة آل البيت (ع)، ۱۴۱۱ ق.
 ۹. ابن قتیبه دینوری، عبدالله بن مسلم؛ المعارف؛ به کوشش: ثروت عکاشة، قاهره: دار المعارف، بی تا.
 ۱۰. _____؛ عیون الأخبار؛ بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۲۴ ق.
 ۱۱. ابن مغزالی، ابوالحسن علی بن محمد؛ مناقب أهل البيت؛ به کوشش: محمد کاظم محمودی، تهران: المجمع العالمی للتقريب بین المذاهب الإسلامیة، ۱۴۲۷ ق.
 ۱۲. _____؛ مناقب علی بن أبی طالب (ع)؛ قم: سبط النبى، ۱۳۸۷ ش.
 ۱۳. ابن نُقطة، محمد بن عبدالغنی بغدادی؛ تکملة الإكمال؛ به کوشش: عبدالقیوم عبد ربّ النبى و محمد صالح عبدالعزیز مراد، مکه: جامعة أمّ القرى، ۱۴۰۸ ق.
 ۱۴. ابن یونس عاملی، ابو محمد علی بن یونس؛ الصراط المستقیم إلى مستحقّی التقدیم؛ به کوشش: محمد باقر بهبودی، تهران: المكتبة المرتضویة، ۱۳۸۴ ق.
 ۱۵. اربلی، علی بن ابی الفتح؛ کشف الغمّة فی معرفة الأئمّة؛ بیروت: دار الأضواء، ۱۴۰۵ ق.
 ۱۶. اصغرپور، حسن؛ پژوهشی در جایگاه و سیر مناقب‌نگاری اهل بیت (ع) (از آغاز تا پایان قرن پنجم)؛ تهران: تربیت مدرس، ۱۳۸۶ ش، پایان‌نامه کارشناسی ارشد.

۱۷. امینی، عبدالحسین؛ *الغدیر فی الكتاب والسنة والأدب*؛ بیروت: دار الكتاب العربی، ۱۳۹۷ ق.
۱۸. بحرانی، سیدهاشم؛ *حلیة الأبرار*؛ به کوشش: غلامرضا مولانا بروجردی، قم: مؤسسة المعارف الإسلامية، ۱۴۱۱ ق.
۱۹. _____؛ *مدينة المعاجز*؛ به کوشش: عزت الله مولایی همدانی، قم: مؤسسة المعارف الإسلامية، ۱۴۱۳ ق.
۲۰. بهرامی، اعظم و نعیم آبادی، حسین؛ «*مناقب نگاری های اهل سنت درباره اهل بیت (ع) مطالعه موردی درر السَّمط فی خبر السَّبَط*»؛ سیره پژوهی اهل بیت (ع)، شماره ۱۰، صص ۴۱-۵۱، ۱۳۹۹ ش.
۲۱. ثعلبی، احمد بن محمد بن ابراهیم؛ *الكشف و البیان عن تفسیر القرآن*؛ به کوشش: ابو محمد بن عاشور، بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۲۲ ق.
۲۲. جصاص، احمد بن علی؛ *أحكام القرآن*؛ بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۵ ق.
۲۳. حافظیان بابلی، ابوالفضل؛ «*مناقب امیر المؤمنین علیه السلام*»؛ کتاب ماه دین، شماره ۴۵-۴۶، صص ۲۸-۳۳، ۱۳۸۰ ش.
۲۴. حاکم نیشابوری، محمد بن عبدالله؛ *المستدرک علی الصحیحین*؛ به کوشش: یوسف عبد الرحمن المرعشلی، بیروت: دار المعرفة، بی تا.
۲۵. _____؛ *معرفة علوم الحديث*؛ به کوشش لجنة إحياء التراث العربی فی دار الآفاق الجدیدة، بیروت: دار الآفاق الحديث، ۱۴۰۰ ق.
۲۶. حسینی، زینب السادات؛ «*روش شناسی کتاب مناقب آل آبی طالب و آسیب شناسی آن در نقل از منابع اهل سنت*»؛ حدیث و اندیشه، صص ۲۲-۵، ۱۳۹۵ ش.
۲۷. حسینی استرآبادی، شرف الدین علی؛ *تأویل الآیات الظاهرة فی فضائل العترة الطاهرة*؛ به کوشش: مدرسه الإمام المهدي (عج)، قم: مدرسه الإمام المهدي (عج)، ۱۴۰۷ ق.
۲۸. (علامه) حلّی، حسن بن یوسف؛ *كشف اليقين فی فضائل أمير المؤمنين (ع)*؛ به کوشش: حسین درگاهی، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۴۱۱ ق.
۲۹. _____؛ *منهاج الكرامة فی معرفة الإمامة*؛ به کوشش: عبدالرحیم مبارک، قم: الهادی، ۱۳۷۹ ش.
۳۰. _____؛ *نهج الحق و كشف الصدق*؛ به کوشش: عین الله حسنی أرموی، قم: دار الهجرة، ۱۴۱۴ ق.
۳۱. حموی، ابو عبدالله یاقوت بن عبدالله؛ *معجم الأدباء*؛ بیروت: دارالفکر، ۱۴۰۰ ق.
۳۲. _____؛ *معجم البلدان*؛ بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۳۹۹ ق.
۳۳. حمیری، ابوالعباس عبدالله بن جعفر؛ *قرب الإسناد*؛ به کوشش: مؤسسة آل البيت (ع)، قم: مؤسسة آل البيت (ع)، ۱۴۱۳ ق.
۳۴. ذهبی، شمس الدین محمد بن احمد؛ *المشتبه فی أسماء الرجال*؛ لایدن: بریل، ۱۸۹۳ م.

۳۵. _____؛ **تاريخ الإسلام**؛ به كوشش: عمر عبدالسلام تدمري، بيروت: دار الكتاب العربي، ۱۴۰۷ ق.
۳۶. _____؛ **سير أعلام النبلاء**؛ به كوشش: شعيب الأرنؤوط، محمد نعيم العرقسوسي، بيروت: مؤسسة الرسالة، ۱۴۱۳ ق.
۳۷. سمعاني، ابوالمظفر منصور بن محمد؛ **تفسير السمعاني**؛ به كوشش: ياسر بن إبراهيم و غنيم بن عباس بن غنيم، رياض: دار الوطن، ۱۴۱۸ ق.
۳۸. سمعاني، عبدالكريم بن محمد؛ **الأنساب**؛ به كوشش: عبدالله عمر البارودي، بيروت: دار الجنان، ۱۴۰۸ ق.
۳۹. سيد بن طاووس، علي بن موسى؛ **اقبال الأعمال**؛ به كوشش: جواد قيومي، قم: مكتب الإعلام الإسلامي، ۱۴۱۴ ق.
۴۰. _____؛ **سعد السعود للنفوس**؛ به كوشش: مركز الأبحاث والدراسات الإسلامية، قم: بوستان كتاب، ۱۴۲۲ ق.
۴۱. _____؛ **الطرائف في معرفة مذاهب الطوائف**؛ قم: خيام، ۱۳۹۹ ق.
۴۲. شوشتری، نورالله؛ **إحقاق الحق**؛ بی جا، بی تا.
۴۳. _____؛ **الصوارم المهرقة**؛ به كوشش: جلال الدين محدث ارموى، تهران: نهضت، ۱۳۶۷ ش.
۴۴. صفدي، صلاح الدين خليل بن ايبك؛ **الوافي بالوفيات**؛ به كوشش: أحمد الأرنؤوط و تركي مصطفى، بيروت: دار إحياء التراث العربي، ۱۴۲۰ ق.
۴۵. طباطبائي، سيد عبدالعزيز؛ **أهل البيت في المكتبة العربية**؛ قم: مؤسسة آل البيت، ۱۴۱۷ ق.
۴۶. طباطبائي، محمد حسين؛ **الميزان في تفسير القرآن**؛ قم: مؤسسة النشر الإسلامي، ۱۳۸۳ ش.
۴۷. طبراني، سليمان بن أحمد؛ **المعجم الأوسط**؛ به كوشش: طارق بن عوض الله بن محمد و عبد المحسن بن إبراهيم الحسيني، بی جا: دارالحرمين، ۱۴۱۵ ق.
۴۸. _____؛ **المعجم الصغير**؛ بيروت: دار الكتب العلمية، ۲۰۱۹ م.
۴۹. _____؛ **المعجم الكبير**؛ به كوشش: حمدي عبدالمجيد السلفي، بيروت: دار إحياء التراث العربي، ۱۴۰۶ ق.
۵۰. عاملی، حسين بن عبدالصمد؛ **وصول الأخبار إلى أصول الأخبار**؛ به كوشش: عبداللطيف كوهكمري، قم: مجمع الذخائر الإسلامية، ۱۴۰۱ ق.
۵۱. عياشي، محمد بن مسعود؛ **تفسير العياشي**؛ به كوشش: هاشم رسولي محلاتي، تهران: المكتبة العلمية الإسلامية، ۱۳۸۰ ق.
۵۲. فخر رازی، فخر الدين محمد بن عمر؛ **مفاتيح الغيب**؛ بيروت: دار إحياء التراث، ۱۴۲۰ ق.
۵۳. قتي، ابوالفضل شاذان بن جبرئيل؛ **الفضائل**؛ نجف: الحيدرية، ۱۳۸۱ ق.
۵۴. قندوزي، سليمان بن ابراهيم؛ **ينابيع المودة لذوي القربى**؛ تحقيق: سيدعلي جمال اشرف حسيني، تهران: دار الأسوة، ۱۴۱۶ ق.

۵۵. کلینی، محمد بن یعقوب؛ **الكافی**؛ تحقیق: علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الإسلامية، ۱۳۶۳ ش.
۵۶. مازندرانی، مولی محمد صالح؛ **شرح أصول الكافی**؛ به کوشش: علی عاشور، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۱ ق.
۵۷. مجلسی، محمدباقر؛ **بحار الأنوار**؛ بیروت: مؤسسة الوفاء، ۱۴۰۳ ق.
۵۸. معارف، مجید؛ **مباحثی در تاریخ حدیث**؛، تهران: نیا، ۱۳۸۹ ش.
۵۹. مقریزی، تقی الدین احمد بن علی؛ **إمتاع الأسماع بما للنبي ص من الأحوال والأموال والحفدة والمتاع**؛ به کوشش: محمد عبدالحمید النمیس، بیروت: دار الکتب العلمية، ۱۴۲۰ ق.
۶۰. واحدی نیشابوری، ابوالحسن علی بن احمد؛ **الوجیز فی تفسیر کتاب العزیز**؛ به کوشش: صفوان عدنان داوودی، دمشق: الدار الشامیة و بیروت: دار القلم، ۱۴۱۵ ق.
۶۱. هندی، میرحامد حسین؛ **خلاصة عقبات الأنوار**؛ تهران: مؤسسة البعثة، ۱۴۰۵ ق.
۶۲. همدانی، احمد بن محمد؛ **البلدان**؛ به کوشش: یوسف الهادی، بیروت: عالم الکتب، ۱۴۱۶ ق.
۶۳. یعقوبی، ابن واضح احمد بن ابی یعقوب؛ **تاریخ یعقوبی**؛ ترجمه: محمد ابراهیم آیتی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۷ ش.